

Po sledih Slovencev v Ziljski dolini

V Ziljski dolini, na zahodni jezikovni meji, se še sliši slovenska beseda in pesem.

Pogled na ziljsko dolino z Dobrača

Dobrač se dviga 1.500 metrov nad Ziljsko dolino; pogled z Gorij.

Na severozahodnem koncu slovenskega narodnega ozemlja, med Ziljskimi Alpami in Dobračem na severu ter Karnijskimi Alpami na jugu, ob bregovih zelenomodre Zilje, ki priteče izpod tirolskih gora, ležijo številne vasi in zaselki, kjer se še z zadnjimi močmi krčevito ohranjajo slovenska beseda, pesem in običaji. Nekoč so bili mnogi Ziljani kmetovalci in furmani, ki so iz Ziljske doline prevažali blago na Tržaško, od tam pa v zame-no uporabno blago.

DOBRAČ

Nad Ziljsko dolino kraljuje **Dobrač**, visok 2166 metrov. Ker ni obdan z bližnjimi gorami, je od tod prelep razgled na vse strani. Na vrhu stojita cerkvi, obe Marijini; ena je prav na vrhu, druga malo nižje, tristo metrov proč na izpostavljeni pečini. Prvi pravijo nemška, drugi pa slovenska cerkev. Obe so postavili v zadnjih letih 17. stoletja. Prvo so zgradili nemški rudarji iz Plajberka, drugo pa je dal slovenskim Ziljanom zgraditi graščak s Cajne. Dobrač je leta 1348 zaznamoval hud potres, katerega epicenter je bil menda prav pod njim ali kje v bližini. Potres je močno prizadel vso Koroško in Kranjsko: podirale so se hiše, gradovi in zvoniki cerkva. Gora se je lomila in velikanski podor skalovja je zgrmel v Ziljsko dolino, kjer je zasul več vasi in zaježil reko.

ZASLUŽNI MOŽJE

V naseljih Ziljske doline so bili rojeni veliki za slovenstvo zaslužni možje: v Potoku duhovnik, pesnik, jezikoslovec in etnograf Urban Jarnik, v Goričah je bil doma Matija Majar Ziljski, pisec programa *Zedinjena Slovenija*, v Mostah veliki rodoljub, požrtvovalen in delaven narodnjak Franc Grafenauer; od Marije na Zilji je pesnik Fran Eller, ki je v svojih pesmih izpovedoval svojo bolečino zaradi nasilnega raznarodovanja koroških Slovencev, iz Velike vasi slovenist in germanist, vnet pripadnik ka-

toliškega kulturnega kroga Ivan Grafenauer. Naj omenimo še učitelja Vinka Möderndorferja (Dole), glasbenika Antona Jobsta (Brdo) in akademike: pravnika Julija Felaherja (Melviče) ter zgodovinarja Frana Zwittera in Boga Grafenauerja.

PODKLOŠTER

Potovanje po Ziljski dolini bomo začeli v **Podkloštru** (Arnoldstein). Od gradu oz. samostana na hribu sredi naselja so ostale le še razvaline. Od leta 1062 so tu imeli sedež koroški vojvode iz rodbine Eppenstein. Leta 1106 je škof Oton Bamberski spremenil trdnjavo v benediktinski samostan, ki so ga Turki leta 1476 požgali, cesar Jožef II. pa ga je leta 1782 razpustil.

Za Podkloštrom glavna cesta proti zahodu zavije proti Italiji oz. Trbižu in v Kanalsko dolino. Mi nadaljujemo pot proti zahodu in tu se začne Ziljska dolina. Že po kakih treh kilometrih nas pozdravlja s hriba levo od ceste nepričakovano mogočna gorjanska cerkev Marijinega imena, na kateri so še vidni sledovi protiturških utrd. Pridemo v Gorjane ali **Gorje** (Göriach). Cerkev so zgradili na novo po turškem opustošenju (1478) in takrat postavili tudi trdnjavski zvonik ter visoko taborno obzidje. Oltarni prostor je iz neometanega lehnjaka, v ladji pa so trije zlati oltarji. Tu je več let sredi 19. stoletja župnikoval Matija Majar Ziljski, ki je na stranskem oltarju zapustil napis v cirilici, spomin in potrdilo svojega zagnanega panslavizma.

ZAHOMEC

Le malo naprej je **Zahomec** (Achomitz), kjer je bil pri Abuju doma Franci Zwitter (1913–1984), predsednik Zveze slovenskih organizacij od leta 1955 do 1982. V Zahomcu se je najbolj nepopačeno ohranila tudi častitljiva šega štehanja in prvega reja pod lipo vsako leto sredi avgusta. Medtem ko je bilo šteha-

nje v navadi na začetku 20. stoletja v okrog 30 spodneziljskih vaseh, ga danes najdemo le še v nekaj krajih. Slikovita in dragocena ziljska noša je sicer še povsod v rabi, slovenske obredne pesmi pa so ponekod že dobile nemška besedila.

Zahomško dvojezično štirirazredno šolo obiskuje 60 otrok, od teh jih 50 hodi k slovensčini, a sta samo dva šolarja iz družin, kjer je doma ziljski pogovorni jezik.

Tri od omenjenih vasi na ovršju Karnijskih Alp, na italijanski meji, pasejo poleti na svojih planinah: na Bistriški (1722 m), Zahomški (1715 m) in Gorjanski (1644 m) planini. Nad Bistriško planino se vzpenja prvi, od vzhoda, karnijski dvatisočak Ojstrnik (2052 m), ki je zelo obiskan, saj slovi po širnem razgledu.

BISTRICA NA ZILJI

Iz Zahomca se spustimo po hribu v velikem ovinku v **Bistrico na Zilji** (Feistritz an der Gail), danes najmočnejšo slovensko vas v dolini. V 12. stoletju izpričano cerkev sv. Martina je uničila povodenj, ki je sledila podoru Dobrača. Novo cerkev so postavili na strmi skali nad vasjo. Stoji na krasnem razgledišču, domala sto metrov nad dolino Zilje. Cerkev krasi veliko umetnin in starin; tudi freske v oltarnem prostoru in na slavoloku (iz 15. stoletja), stvaritev Friderika Beljaškega, očeta Janeza Ljubljanskega. Že pred letom 1182 govori pisni vir o cerkvi »capella S. Martini«. Zdej potnika od daleč pozdravlja mogočen zvonik farne cerkve sv. Martina. Cerkev je bila nekoč podružnica pražupnije Št. Janž pod Dobračem; večkrat je bila uničena, župnija je prvič omenjena leta 1424 (pod opatijo Možac v Furlaniji). Požar v letu 1885 je uničil vso opremo, ostal je le lesen Marijin kipec iz časa okrog 1440, ki zdaj stoji v novogotskem glavnem oltarju.

14. avgusta 1904 je bilo na Bistrici na Zilji ustanovljeno Slovensko katoliško izobra-

ževalno društvo Zila. Na začetku je štelo 65 članov, kmalu zatem 133; člani društva so bili ljudje iz Zahomca, z Bistrice, iz Gorjan, Drevelj, Drašč, Vrat in Čač.

Središče Bistrice je trg pod lipo, pred gostilno Stara pošta. Nekdanja poštna postaja je pred dobrim desetletjem in pol še propadala. Temeljite prenove sta se lotila rojaka Pepca in Ludvik Druml. Gostilna je žarišče vaškega, če ne kar dolinskega dogajanja.

Na Bistrici so bili nekdanj doma sloveči vižarji, tudi Jože Kotnik (1862–1942), ki velja za avtorja lepe in trdožive pesmi *Tam čier teče bistra Zila*. Tu je štirideset let župnikoval zagnani domoljub Anton Kuchling, ki je pisal odmevne pesmi.

ŠTEHVANJE

Vrh holma stoji velika cerkev sv. Martina in ob njej poleg župnišča tudi nekaj hiš zgornje vasi. Tu domuje in po Ziljski dolini mašuje ter slovensko zavest ohranja dolgoletni župnik Stanko Trap. Bistriški župnik je steber slovenstva in krščanstva na skrajnem zahodnem delu Koroške – ob Zili. Za župnika na Bistrici na Zilji je bil umeščen leta 1979. Zatem je leto za letom prevzemal odgovornosti še za druge bližnje župnije s podružnicami.

Na binkoštni ponedeljek je na Bistrici tradicionalni žegen, ki je pri Zilji povezan z običajem štehanja. Ta farni kulturni dogodek ima še dandanašnji tri dele: dopoldan je v farni cerkvi maša, popoldan je štehanje in prvi rej (ples) pod lipo, nato pa je zabava v gostilni. Vse to je še pred nekaj desetletji spremljala slovenska pesem in ples. Dekleta so bila oblečena v svojih prajšnjih nošah – slovenclah. Slovinclo so prevzeli in jo na veliko 'prodajajo' kot nemško ziljsko nošo.

Štehvati pomeni sodelovati kot tekmovallec pri šegi, da se med ježo v diru razbija na kol nasajen sodček.

V Gorjah pri Bistrici se na vrhu hriba pne v nebo Marijina cerkev.

Štefan na Zilji je znan s svojim starodavnim znamenjem.

Dole v Ziljskih brdih so ena redkih vasi z dvojezično krajevno tablo.

Slovenska cerkev na Dobraču

Bistrica je danes središče slovenstva v Ziljski dolini.

Cerkev v Bistrici na Zilji; tu mašuje slovenski župnik Stanko Trap.

Slovenski križev pot v bistriški cerkvi

MARIJA V GRABNU

Sredi Bistrice se na levo odcepi cesta, ki vodi po senčni strani doline do **Blač** (Vorderberg). Sredi blaškega polja stoji župnijska cerkev svetih Petra in Pavla z igrivim čebulastim zvonikom in svetiščem, pozidanim v davnem letu 1498. Od tod nas asfaltirana cesta vodi ob Blaškem potoku proti jugu pod Ojstnik. Le nekaj sto metrov iz vasi, tam, kjer iz soteske priteče Blaški potok, stoji cerkev Naše ljube Gospe v Grabnu (**Marija v Grabnu** oz. Maria im Graben). Že po zunanji podobi lahko hitro ugotovimo, da gre za značilno gotško cerkev s šilasto konico zvonika.

Današnja cerkev v Grabnu je bila pozidana v poznogotškem slogu v 15. stoletju. Kljub nekaterim prezidavam v 17. in 18. stoletju so njen prezbiterij, zvonik in preddverje še značilno gotski. Freske v prezbiteriju upodabljajo Jezusovo trpljenje in poveljanje. Glavni oltar v prezbiteriju pa je, tako kot vsa oprema v cerkvi, baročen. Narejen je bil v drugi polovici 17. stoletja. Pred tem je na njegovem mestu stal značilni gotski krilni oltar iz leta 1500. Njegovi krili zdaj hranijo v Šmohorju. Cerkevna ladja ima tri oltarje; posvečeni so sv. Ani, Brezmadežni in sv. Marjeti (iz začetka 18. stoletja). Bogastvo baročnih rezbarij in okraskov, ki ga dopolnjujejo še freske iz druge polovice 18. stoletja in viseči rožni venec z Marijo in angeli, ki »nadomešča« lestenec pod stropom, so prava galerija umetnosti preteklih obdobij. Izročilo pripoveduje, da je bila ta cerkev vedno zavetišče in pribežališče mater, zato kraljujejo v vseh oltarjih le svetnice.

VASI NAD ZILJO

Za **Blačami** se preselimo čez reko Ziljo v **Štefan na Zilji** (St. Stefan im Gailtal). Današnja župnijska cerkev sv. Štefana je poznogotška stavba v obliki triladijske obokane dvorane, kateri sta prizidani baročni kapeli. Obok prezbiterija je okrašen s freskami iz poznega 15. stoletja. V središče baročnega glavnega oltarja sta postavljena rezljana reliefa (sv. Štefan in sv. Lovrenc), prevzeta iz prvotnega poznogotškega krilnega oltarja (iz časa okoli leta 1480). Kakih dvesto metrov južno od cerkve stoji eno najbolj pomembnih oboptnih znamenj v deželi,

še danes poslikano z izvornimi freskami iz časa nastanka, to je okoli leta 1525.

V vasi **Potok** (Bach) v župniji Štefan se je leta 1784 rodil pomembni jezikoslovec in pesnik Urban Jarnik.

Ko zapustimo Štefan in nadaljujemo pot proti zahodu, že po nekaj kilometrih zavijemo na levo in pridemo v **Vitenče** (Wittenig) pri **Goričah** (Görtschach), kjer se je rodil Matija Majar Ziljski.

MATIJA MAJAR ZILJSKI

Matija Majar Ziljski je bil duhovnik, narodni buditelj, narodopisec in jezikoslovec. Med drugim je bil tudi vnet zbiralec slovenskih ljudskih pesmi.

Koroški duhovnik Matija Majar je nosil vzdevek Ziljski, da bi tako pokazal na svoje rojstvo. Rojen je bil namreč v Vitenčah pri Goričah v Ziljski dolini 7. februarja 1809. Gimnazij je obiskoval v Celovcu, liceje pa v Gradcu. Leta 1833 je stopil v celovško bogoslovje in bil leta 1836 posvečen. Prvo službo je opravljal v Celovcu (uradnik v celovškem škofijskem ordinariatu, nato je kaplanoval v raznih krajih, največ časa, od leta 1844 do 1848, je bil stolni kaplan v Celovcu). Zaradi političnega delovanja v revolucionarnih dogodkih leta 1848 je bil prestavljen na Svete Višarje. Po službovanjih v povečini nemških krajih je leta 1851 prišel v Gorje (Ziljska dolina) in tu ostal do leta 1870, nato je dobil beneficij na Križni gori pri Celovcu. Od tod se je leta preselil 1883 v Prago, kjer je ostal do smrti; umrl je 31. julija 1892.

Najpomembnejši Majarjev javni nastop je bil leta 1848, ko je bil med tvorci slovenskega političnega programa in osrednja slovenska politična osebnost v prvih tednih revolucije. S člankom, ki so ga objavile *Novice* 29. marca 1848, je bil prvi, ki je izrazil zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, ne da bi jo imenoval. Ob koncu marca 1848 je sestavil peticijo za Zedinjeno Slovenijo: Slovenci naj bi jo podpisovali in jo poslali cesarju. Slovenci naj se organizirajo kot narod, naj dobijo svoj parlament in slovenskemu jeziku naj se zagotovi enakopravnost. Zavrnil je vključitev v združeno Nemčijo. Peticijo je kmalu dopolnil z letakom

Kaj Slovenci terjamo? Neposredno delovanje v slovenskem gibanju leta 1848 mu je onemogočila premestitev na Sv. Višarje, »da bi mu bila odvzeta možnost zveze z njegovimi rojaki.«

ZILJSKA BRDA

Dolina ob Zilji se pod Šmohorjem razširi na dobre tri kilometre. Medtem ko teče reka po južnem robu doline pod vznožjem Karnijskih Alp, po severnem robu drži glavna cesta. Vmes valovijo Ziljska brda, tudi Brška Dobrava imenovana; sežejo največ 170 metrov nad Ziljo. Na osojah je gričevje gozdnato, na prisojajah pa kar gosto poseljeno in obdelano. Na razpotju v Ločah (Latschach) se obrnemo na levo proti Zilji in po nekaj kilometrih dospemo v **Dole** (Dellach) pri **Melvičah** (Mellwig). Tu je bil doma zbiralec koroških ljudskih povesti Vinko Möderndorfer (1894–1958), ki je napisal tudi zanimivi knjigi *Verovanja in uvere Slovencev* in *Ljudska medicina pri Slovencih*. V Dolah stoji cerkev sv. Egidija iz leta 1338, ki hrani zanimive podobe iz vsakdanjega kmečkega življenja.

Le malo naprej pridemo v **Moste** (Brugg), kjer se je leta 1860 rodil izdelovalec orgel in politik Franc Grafenauer (1860–1935). Karizmatični ljudski tribun koroških Slovencev in pred prvo svetovno vojno poslanec v dunajskem parlamentu ter koroškem deželnem zboru, po vojni pa je zastopal koroške Slovence v narodnem predstavništvu jugoslovanske države. Po očetovi strani je izhajal iz enega med koroškimi Slovenci najbolj znanih rodov, katerega pripadniki so imeli veliko zaslug za to, da je občina Brdo (Egg) pri Šmohorju, kljub bližini nemško-slovenske narodnostne meje, bila še pred prvo svetovno vojno zavedno slovensko območje. Iz tega rodu je izhajal tudi slovenski slovstveni zgodovinar dr. Ivan Grafenauer (1880–1964), oče zgodovinarja dr. Boga Grafenauerja (1916–1995). Med prvo svetovno vojno so Franca Grafenauerja zaprli in obsodili na pet let težke ječe zaradi treh veleizdajalskih izjav (zaprt je bil dobro leto). Pregarjan in razočaran je umrl leta 1935. Pokopan je v bližnjem **Brdu**, kjer ima nagrobnik v obliki zlomljenega stebra.

Koroški Slovenci so imeli tri orgelske delavnice, najznamenitejša pa je bila prav Gra-

fenauerjeva v Mostah. Tu so kar trije Grafenauerjevi rodovi izdelovali orgle.

BRDO

Brdo je največji kraj v Ziljskih brdih in najbolj zahodna slovenska vas v Ziljski dolini. Tu je bil vse do prvih let po drugi vojni sedež občine, katere župani so bili vedno Slovenci. Potem so Brdo priključili mestni občini Šmohor, tam pa so gojili temeljni cilj ponemčiti slovenske Ziljane.

Konec septembra je tu žegnanje z dvojezično mašo in procesijo. V brške vasi prihaja, prizadevno za slovenski jezik, maševat bistriški župnik Stanko Trap.

Na Brdu se je rodil slovenski skladatelj Anton Jobst (1894–1981), avtor vsaj dvesto blagozvočnih cerkvenih skladb.

V neposredni bližini Brda je **Velika vas** (Micheldorf), kjer se je rodil in prva otroška leta preživel Ivan Grafenauer (1880–1964), znamenit literarni zgodovinar, jezikoslovec in narodopisec.

ŠMOHOR

Upravno in gospodarsko središče doline ob Zilji je **Šmohor** (Hermagor). Čeprav je bil kraj naseljen že v 10. stoletju in spada med prafare Ziljske doline, je dobil mestne pravice šele leta 1930. Poimenovan je po sv. Mohorju, prvem oglejskem škofu. Povezanost z Oglejem je vidna tudi v mestni farni cerkvi, ki je posvečena oglejskima svetnikoma Mohorju (Ermacoru) in Fortunatu. Prvotno cerkev so Turki leta 1478 porušili, o posvetitvi obnovljene cerkve leta 1485 pa poroča Santonino v svojem slav-nem potopisu. Drugič je bila cerkev močno poškodovana v požaru leta 1904, nakar so jo obnovili z močno romantičnimi elementi.

V Šmohorju, na zahodnem robu Ziljske doline in slovenske narodnostne meje, smo končali tokratno pot po sledih slovenstva. Tako kot v sosednji Kanalski dolini je tudi tu slovenska beseda pospešeno zamirala v 20. stoletju. Aktivno jo goji le še en slovenski duhovnik in še on težko. Kakorkoli, obiščimo zgodovinske kraje slovenstva zunaj državnih meja Slovenije. ■

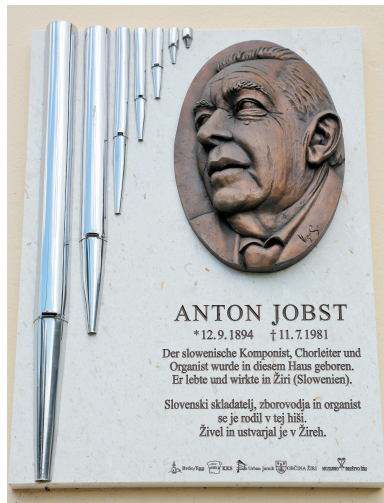
Besedilo in fotografije
IVO ŽAJDELA

Marijina romarska pot Marija v Grabnu pri Blaču

Brdo v Ziljskih brdih je zadnja slovenska vas v Ziljski dolini.

Spominska plošča skladatelja Antona Jobsta na rojstni hiši v Brdu

V Brdu je pokopan narodni buditelj Franc Grafenauer.

Šmohor je središče Ziljske doline; danes je povsem nemški.